

учи да ваља трпети па слушати, да се ваља подчинити свакој постојећој сили, коју не треба, ако вера забрањује, заиста послушати; али против које се, ма како нам она зло чинила, нипошто не ваља бунити а још мање устајати. Морални закон свих знатнијих идолопоклоничких народа, бави се и одвише са дужностима према држави, и сужава преко мере слободу појединог човека, а чисто хришћански морални закон једва признаје ове дужности и прелази их овлаш. Не у Новом завету него у Курану стоји изричито ово начело: “Владалац који даје каквоме човеку звање, греши и према Богу и према држави ако има у својој држави, још некога, који би био способнији за то звање”.

И оно што данашњи морални закон признаје прем да незнатно, да човек има дужности и према целини, то не извире из хришћанских него по све грчких и римских извора, а и оно, што има у том моралном закону о приватном животу, о високоумљу, о душевној узвишености, о личном достојанству човека и самом чувству части, - све то ниче из чисто човечанског а никако из религиозног дела нашег васпитања, а не би никада ни могло понићи из таквог моралног закона који изрично признаје, да човека цени једино по послушности.

Ја нећу да тврдим да ових недостатака мора бити у хришћанском моралном закону, ма како га човек разумевао, или да кажем да он не може одговорити ономе, што се захтева од потпуног моралног закона. Још мање ћу ово тврдити о науци и прописима Христовим. Ја држим да Христове изреке значе све оно, што треба да значе; и да се могу сложити са оним што изискује свестрани морални закон; држим, да се у њих може уметнути све оно што вреди у једном моралном закону, без да им се учини веће насиље него што су им га учинили они, што хтедоше да изведу из њих законик за рад у животу. А тиме се и потпуно слаже, што уједно мислим, да те изреке садрже у себи а нису ни хтеле да више садрже, него један део истине.

Ја сматрам да има много битних делова највише моралности, које оснивач хришћанства није предвидео или није хтео да предвиди у својим говорима и које је црква, када је основала, на основи ових изрека, свој морални законик, сасвим забацила. И пошто ствар овако стоји, сматрам да је велика заблуда – када се у хришћанској науци траже потпуна правила за наше живљење, кад и сам Христос није их хтео разложити, него само укрепити и освештати. А и ван тога, сматрам, да ови тесногруди назори воде великом злу, и да не мало шкоде, моралном запту и поуци, коју се труде, да унапреде, толики добромислени људи. Ја се јако бојим, ако се покушава изобразити дух и душу по религиозним обрасцима, искључујући оне светске обрасце који су уз хришћанску веру постојали, и њоме се допунили – да ће из таквог изображења, изнићи ниски, јадни и пузећи карактери, који ће додуше скрушити пред вољом свевишњег, али се неће никада моћи, са срдачном радошћу, уздићи до појма свеблагога творца.

Ја сматрам, уз хришћански морал, мора бити још и других моралних закона, ако се хоће, да се дух човечанства морално препороди, и да хришћанска наука, не ваља да буде изузетак, од оног правила које каже да у непотпуном духовом развоју нашем, истина може процветати, само у разноликости и борби мњења. Из тога не следи, да ће људи, ако се брину за истине које нису у хришћанству, пренебрегнути с тога оне истине које имају у њему. Таква предрасуда и небрежљивост свакако је неко зло, и немамо ли изгледа, да